

1 Villa Medici vo Fiesole predstavuje jeden z prvých príkladov, v ktorom sa vzal do úvahy vzťah medzi vilou a záhradou a uplatnil sa jednotný koncept celkovej dispozície. Pohľad na terasovité usporiadanie záhrady. Zdroj: Monika Lachmannová, 2006

VÝVOJ A UPLATNENIE VEGETAČNÝCH PRVKOV V HISTORICKOM URBÁNNOM PRIESTORE

Monika Lachmannová

Vegetácia vyznačujúca sa premenlivosťou, ktorá odráža vo svojej prirodzenej podstate časovú rovinu, predstavuje špecifický kompozičný prvok v historickom urbánnom priestore. Práve ona je často rozhodujúcim vizuálnym prvkom vnášajúcim do urbánnej krajiny dynamiku prostredníctvom premenlivosti v priebehu ročného i celoživotného cyklu, rastu či vývoja, ktoré sú pre živé organizmy neodmysliteľné. V mnohých prípadoch sa významnou mierou podieľa na celkovom ráze a obraze mesta a jeho vnútorných priestorov, pričom svojimi vizuálnymi a hmotovými charakteristikami prispieva k ich formovaniu.

Miera zapojenia vegetačných prvkov v historickom urbánnom prostredí v súčasnosti však predstavuje citlivú tému, pri riešení ktorej je nevyhnutné vziať do úvahy množstvo vzájomne protichodných požiadaviek. Ich rozsah a forma je primárne ovplyvnená urbanisticko-historickým vývojom a prírodnými

pomerami územia, pričom každá epocha vo vývoji je charakteristická svojím špecifickým vzťahom k prírodným prvkom. Ako poznamenáva Kratochvíl: „Historicky sa meniaci podoba mesta poukazuje tiež na vývoj postoja človeka k prírode.“⁴¹ Tento postoj, ktorý sa v urbánnom prostredí premieta prostredníctvom rozlične stvárnených vegetačných prvkov, možno charakterizovať v rámci jednotlivých historických epoch, pričom „dejiný urbanizmu nepoznajú obdobie, ktoré by spolu so stavbami nerozvíjalo záhrady a vegetačné prvky, alebo ich aspoň netolerovalo.“⁴² Poznanie základných kompozičných princípov, ktoré sa viažu k jednotlivým etapám v urbanisticko-historickom vývoji daného územia, tak predstavuje základnú matériu poznania, ktorá slúži ako podklad pre ďalšie zásahy. Nemožno rovnako pristupovať k územiám na stredovekom pôdoryse a k priestorom vzniknutým v priebehu 19. storočia, hoci, ako hovorí Novák: „Aj stromy do

2 Záhrada ako pokračovanie obytného priestoru domu – skica. Villa Medici vo Fiesole. Zdroj: Monika Lachmannová, 2015

historického mestského prostredia, na rastlom stredovekom pôdoryse, v rozumnej miere patria.⁴³ Súčasne je však nevyhnutné zohľadňovať aj súdobé požiadavky na využívanie priestoru či ekonomické hľadisko súvisiace s možnosťami jeho údržby.

HISTORICKÉ SÚVISLOSTI SITUOVANIA VEGETAČNÝCH PRVKOV VO VEREJNOM PRIESTORE MIEST

Každá historická epocha je charakteristická svojím vzťahom k prírodným prvkom, pričom využíva svoje vlastné „tvaroslovie“ podporené typickým rastlinným sortimentom. Uplatňované formy a sortiment je logicky výsledkom pôsobenia viacerých faktorov – miery poznania a dostupných informácií, s čím nevyhnutne súvisí aj šírka použiteľného sortimentu a jeho vlastností, no nemenej dôležitým aspektom je aj celková spoločenská situácia a ekonomicko-hospodárske pomery, od ktorých je oblasť krajinárskej tvorby do veľkej miery závislá.

Nasledujúci prehľad sa snaží v abstrahovanej podobe načrtnúť hlavné charakteristiky a dôležité medzníky vo vývoji uplatnenia vegetačných prvkov vo verejnom priestore miest v európskom kontexte.

STREDOVEK

Aj napriek tomu, že v súvislosti so stredovekom nemožno hovoriť o cielene

komponovaných výsadbách vo verejnom priestore, na území stredovekého mesta sa zeleň v niekoľkých podobách nepochybne nachádzala. Svoje uplatnenie tu našli predovšetkým dreviny – stromy. Tie sa mohli nachádzať v podobe solitérnych stromov na námestiach, ale objaviť sa mohli aj v širších uliciach.⁴ Existuje viacero pravdepodobných vysvetlení, prečo sa stromy na námestiach a v uliciach nachádzali. Jedným z dôvodov mohli byť vplyvy predkresťanských tradícií. Je známe, že naši pohanskí predkovia, a to či už Slovania, Germáni, alebo Kelti, uctievali stromy, lebo verili, že v nich žijú bohovia.⁵ Posvätné stromy alebo celé skupiny stromov (posvätné háje) často prežili aj christianizáciu a zárodňovacie prípravné poľnohospodárske práce. Dokladom toho sú viaceré vyobrazenia, ktoré zachytávajú stromy situované v blízkosti kostolov. Z toho možno usudzovať, že práve v blízkosti posvätných stromov boli neskôr postavené cirkevné stavby.⁶ Ďalším typom uctievaných stromov boli tzv. stromy pravdy alebo spravodlivosti, pod ktorými sa konal súd, predovšetkým v mestách držiacich sa tzv. magdeburského práva. Ide o tradíciu doloženú predovšetkým z Nemecka, ale doteraz nebolo preukázané, že nebola uplatňovaná aj v iných častiach Svätej ríše rímskej či iných území, na ktorých sa toto právo uplatňovalo. Z Nemecka je doložená aj ďalšia tradícia, tradícia tzv. tanečných stromov, pod korunami ktorých sa konali veselice.⁷ Stromy

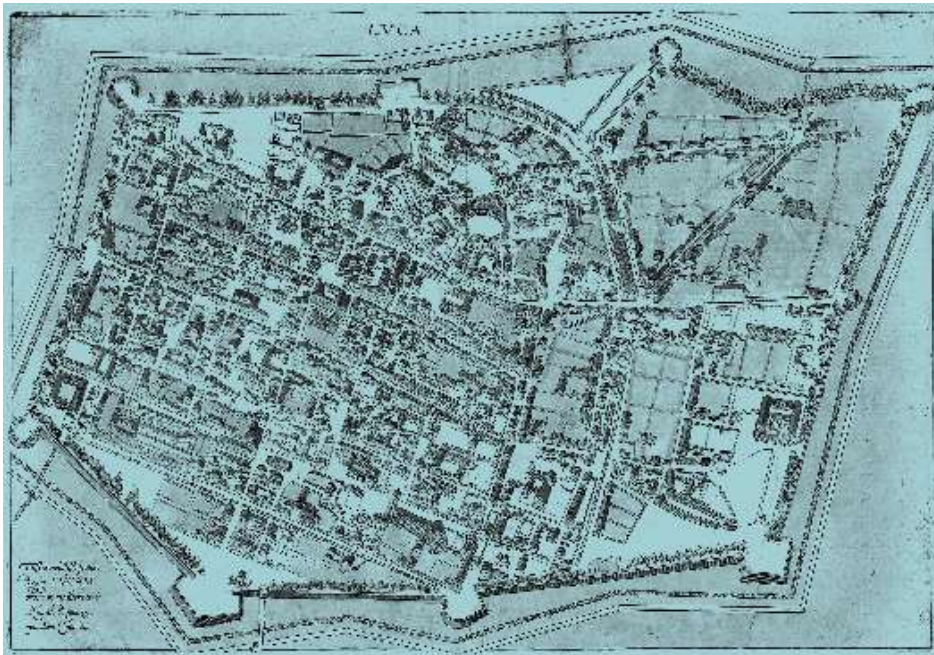
však mohli byť situované aj na trhoviskách, a to z čisto funkčných dôvodov. Na to, aby poskytovali tieň trhovníkom, ako aj dobytku, s ktorým sa obchodovalo, prípadne tienili studni, aby v nej voda zostala chladná. Zároveň mohli poskytovať aj ochranu proti blesku a ohňu. Tradícia situovania stromov na verejných priestranstvách však pravdepodobne nebola vlastná vo všetkých častiach Európy, ako to dosvedčujú dobové záznamy.⁸ Typický sortiment predstavovali v stredoeurópskom priestore predovšetkým *lípa*, *dub*, *tis*, *vylúčené nie sú ani stromy ovocné, najmä dlhovéké hrušky*.⁹

Ďalším miestom, kde sa stromy mohli na území stredovekého mesta nachádzať, boli mestské cintoríny. Tie sa v stredoveku nachádzali najčastejšie v okolí kostolov a mohli byť využívané ako plochy verejnej zelene.¹⁰ Po svojom obvode boli niekedy – podobne ako záhrady – obohnané múrom. Základom tohto priestoru bol trávnik s jednotlivými radmi hrobov, no mohli sa tu uplatniť aj stromy. Stromy mohli byť vysádzované z hygienického dôvodu, pričom sa zvyčajne vysádzal *brečtan*, *borievka*, *zo stromov hloh*, *jarabina*, *tis* a *lípa*.¹¹ Ideálom tohto záhradného priestoru, záhrady mŕtvych, tak ako pre ostatné stredoveké záhrady, bol biblický raj – rajská záhrada.

RENASANCIA

V období renesancie nedochádza k výraznému posunu v uplatňovaní vegetačných prvkov

3 **Línie stromov pozdĺž vnútornej strany mestského opevnenia v talianskom meste Lucca na mape z roku 1588 v diele *Civitates orbis terrarum* od Brauna a Hogenbergera.** Zdroj: BRAUN, Georg – HOGENBERG, Franz: *Civitates orbis terrarum = Cities of the World: Complete Edition of the Colour Plates of 1572–1617*. Reprint edition. Stephan Fuessel. Köln, Taschen 2011, s. 335

4 **Pohľad na zachované mestské opevnenie v meste Lucca s mohutnými stromami lemujúcimi promenádny priestor v súčasnosti.** Zdroj: Monika Lachmannová, 2015

vo verejnom priestore miest, no práve renesancia mení pohľad človeka na prírodné prvky. Z pohľadu zelene najdôležitejšiu úlohu zohráva záhrada, ktorá v období renesancie dosahuje takmer rovnocenné postavenie ako architektúra. Stáva sa neoddeliteľnou súčasťou objektov, je tzv. „piatou fasádou stavby“. Stáva sa súčasťou obytného priestoru, je akoby rozšírením interiéru a venuje sa jej nesmierna pozornosť a starostlivosť. Téma, že záhrada je pokračovaním domu, ktorú vyslovil teoretik renesančného umenia Leone Battista Alberti vo svojom diele *De re aedificatoria libri decem*¹² sa stáva hlavným motívom vzťahu renesančnej epochy k zeleni. (→1,2)

Vegetačné prvky situované na verejných priestranstvách mesta sa však v zásade nelíšili od tých, ktoré sa na nich vyskytovali už v stredoveku. Významnejšími činmi v tejto

oblasti sú len výsadby stromov pozdĺž vnútornej strany mestských opevnení, ktoré sa začali objavovať v niektorých európskych mestách od druhej polovice 16. storočia. Jacobs Macdonald Rofé¹³ v tejto súvislosti uvádzajú, že stromy boli vysadené koncom 16. a začiatkom 17. storočia na stále funkčných násypoch mestského opevnenia, pričom tieto plochy sa začali v obmedzenej miere využívať ako určitá forma verejnej rekreácie. Obyvatelia v nich totiž videli príležitosť na „príjemnú zatienuú promenádu s peknými pohľadmi na krajinu zhora“.¹⁴

Prvý príklad uvedeného uplatnenia stromov predstavovalo talianske mesto Lucca. Stromy boli vysadené veľmi rýchlo po dokončení novej časti mestského opevnenia – už v druhej polovici 16. storočia.¹⁵ A hoci ich hlavnou funkciou bolo zhutniť a upevniť obrovskú hmotu zeme, z ktorej sa opevnenie skladalo¹⁶, Martinelli Parmini podotýkajú, že „i keď išlo o vojenskú zónu, stromami pokryté časti opevnenia okamžite pritiahli obyvateľov mesta ako miesto na prechádzky, dokonca aj napriek tomu, že do konca 18. storočia bolo na vstup alebo organizovanie verejných slávnostných podujatí vyžadované povolenie od miestnych úradov“.¹⁷ (→3, 4)

Výsadby stromov pozdĺž mestského opevnenia či v citadelách sú čitateľné od konca 16. storočia aj v ďalších talianskych mestách¹⁸, no výsadby podobného typu sa začínajú objavovať aj v iných častiach Európy. Zaujímavým príkladom sú nesporné Antverpy, kde boli rady líp kopírujúcich polmesiac mestského opevnenia vysadené krátko po jeho dokončení v roku 1579 a ako poznamenáva Lawrence, „zdá sa, že boli vysadené verejnosti pre potešenie“.¹⁹

Výsadby stromov pozdĺž mestského opevnenia sa nachádzali aj na území dnešného Slovenska, čo potvrdzuje medirytina Košíc z roku 1616, ktorá zachytáva množstvo stromov v priestore medzi múrmi opevnenia. Územie s najväčšou pravdepodobnosťou na prechádzky využívané nebolo, no tento predpoklad by bolo potrebné overiť podrobnejším archívno-historickým výskumom. (→5, 6)

V súvislosti s výsadbou stromov v meste stojí určite za zmienku aj typický holandský prvok – stromami lemované kanály a ulice. Výsadba stromov pozdĺž kanálov v meste (niektoré z nich boli neskôr zasypané a stali sa z nich ulice lemované stromami) či v blízkosti

- 5 Dva a tri rady stromov na mestskom opevnení v Antverpách. Mapa mesta z diela *Civitates Orbis Terrarum* od Brauna a Hogenberga z roku 1598. Zdroj: BRAUN, Georg – HOGENBERG, Franz: *Civitates orbis terrarum* = *Cities of the World: Complete Edition of the Colour Plates of 1572–1617*. Reprint edition. Stephan Fuessel. Köln, Taschen 2011, s. 423

- 6 Stromy zachytené pozdĺž mestského opevnenia (v priestore parkánu) v Košiciach. Egídus van der Rye a Georg Hoefnagel: Pohľad na mesto od západu, kolorovaná medirytina, 1616. Zdroj: http://sk.wikipedia.org/wiki/Dejiny_Košíc#A1%C3%ADc#mediaviewer/File:Cassovia_1617.jpg

budov sa začínajú objavovať v poslednej štvrtine 16. storočia.

Významnejšie zmienky o zásadách situovania stromov v meste však nenachádzame, a to ani v prácach teoretikov architektúry. Na mesto, ako na zastavané územie (samozrejme, s výnimkou situovania súkromných záhrad), nahliadali aj také významné osobnosti renesančnej teórie architektúry, akými boli Leone Battista Alberti či Andrea Palladio.²⁰ Stromy vysadené na mestskom opevnení tak v období renesancie ostávajú skôr ojedinělými prípadmi. Ich význam sa naplno prejaví až v nasledujúcom období, keď sa mestá začínajú zbavovať svojich fortifikácií a na ich mieste vznikajú stromami lemované bulváre.

BAROK A KLASICIZMUS

Obdobie baroka a klasicizmu prináša z pohľadu uplatnenia vegetačných prvkov rozhodujúci medzník vo formovaní urbánneho priestoru

európskych miest. Napriek tomu, že zeleň ešte nepredstavovala základný mestotvorný prvok (najmä v stredoeurópskom priestore), začína sa s ňou práve v tomto období pracovať zámerne.

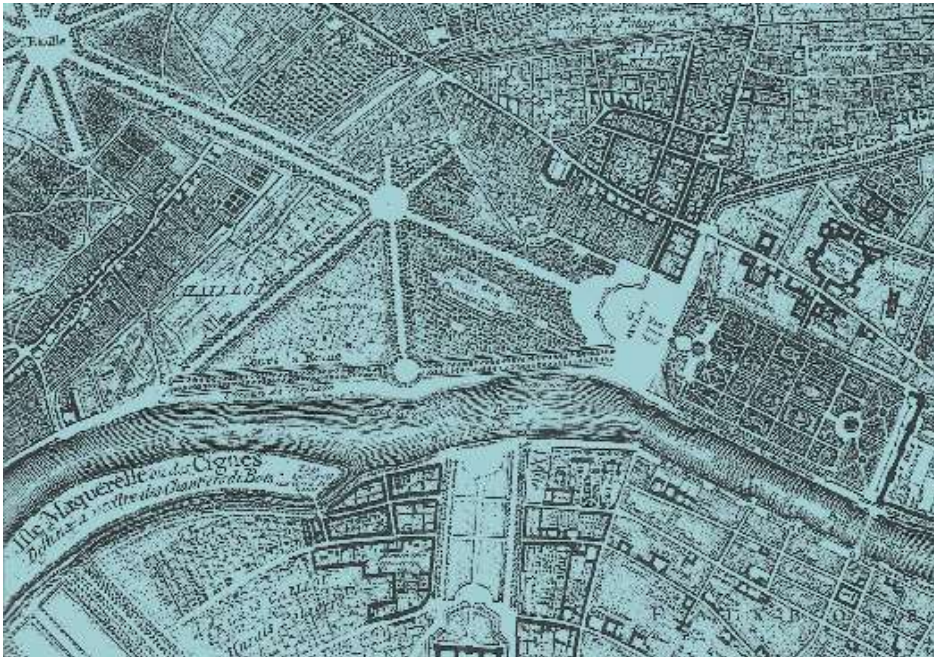
Barokový urbanizmus tak nielenže vníma a uvedomuje si prírodné podmienky, ale aj „*dômyselne využíva priestorovú funkciu prírodných komponentov*“ – predovšetkým terénu, vodných plôch, zelene a celej krajiny.²¹ Na rozdiel od predchádzajúcich epoch do krajiny prináša prvé vedomé výtvarné zásahy, väzby medzi mestom (stavebnými dominantami) a okolitou krajinou a jej výraznú architektonizáciu.

Urbanizmus aj záhradné umenie v období baroka boli ovplyvnené rovnakými predstavami o poriadku a priestore a vychádzali z „*rovnakých prameňov architektonického vnímania*“²². Či však ich vývoj prebiehal paralelne, alebo slúžilo záhradné umenie ako učiteľka

urbanizmu, nie je rozhodujúce. Dôležité je to, že človek túto názorovú jednotu poznal a podporoval ju. Tak napríklad Dézallier d'Argenville²³ prirovnáva aleje v záhradách k uliciam v meste, keďže slúžia ako spojnice a vytvárajú zároveň komunikačnú osnovu priestoru²⁴. A Laugier, ako aj ďalší teoretici architektúry tohto obdobia výslovne požadovali, aby mestský architekt musel študovať základy záhradného umenia, aby do svojho projektu „*...vkus a duchaplné myšlienky vnášal, aby v ňom človek ... poriadok, súlad a zmenu nachádzal...*“²⁵

Do urbánneho priestoru tak od 17. storočia začínajú vstupovať cielene komponované výsadby stromov prevzaté zo záhradných priestorov, ktoré predznamenávajú vznik verejných plôch zelene, objavujúcich sa v meste už na konci 18. storočia. Prvky, ktoré sa dosiaľ používali výhradne v uzavretom priestore záhrady, prekračujú jej hranice a vstupujú do

- 7 Kráľovské záhrady Tuileries a Cours-la-Reine situovaná pozdĺž Seiny na pláne Paríža z roku 1754. Avenue des Tuileries tvorí pokračovanie hlavnej osi záhrady a smeruje k Champs-Élysées. Zdroj: LAWRENCE, Henry W.: City trees, a historical geography from the Renaissance through the nineteenth century. [Paperback ed.]. Charlottesville, University of Virginia Press 2008, s. 35

- 8 Kráľovská rezidencia vo Versailles ako súčasť osovej kompozície územia s charakteristickou patte d'oise smerujúcej k zámku. Zámok tvorí akoby os zrkadlenia monumentálnej záhradnej kompozície na jednej strane a mesta na strane druhej. Vľavo – Plán Paríža z roku 1740. Zdroj: BACON, Edmund: Design of Cities. Revised edition. New York, Penguin Books 1976, s. 194–195. Vpravo – satelitná snímka územia v súčasnosti. Zdroj: GoogleEarth, 2015

jej okolia, najskôr do vidieckej krajiny, a neskôr aj do mesta. Krajinárske inovácie začali prichádzať z mnohých častí Európy, popri Taliansku, to bolo najmä Francúzsko, ale aj Španielsko a nezávislé Holandsko sa v ekonomickej aj kultúrnej oblasti dostávalo na popredné miesto. Na konci 17. storočia sa k nim pripojilo aj Anglicko a po nemecky hovoriace krajiny, ktoré sa rovnako zaslúžili o vývoj nových krajinárskych foriem uplatňovaných v meste.

Vegetačné prvky, prostredníctvom ktorých sa dostali do miest stromy, však boli pomerne obmedzené v porovnaní s rozmanitosťou foriem používaných v záhradách. Hlavný a nezastupiteľný prvok uplatňovaný v mestskom prostredí bol založený na radoch stromov. V podstate išlo o záhradnú aleju (Allee)²⁶, ktorú však barokoví tvorcovia prispôbili, aby mohla plniť celú škálu využitia, čím postupne vytvorili jemne odlišné priestorové usporiadanie.²⁷ Ako poznamenáva Lawrence²⁸,

ovládnuť krajinu a prírodu, ktoré bolo zhmotnené v dlhých alejach, v barokových záhradách nadobudlo ich použitím v mestskom prostredí nový sociálny rozmer.

Ako sme sa už zmienili, aleje boli zakladané najskôr vo voľnej krajine a až neskôr sa dostali aj do mestského prostredia. Vo voľnej krajine niesli vo Francúzsku pomenovanie avenue²⁹, ako cesta v krajine, ktorá „je lemovaná vysokými stromami, aby sa dala odlišiť od okolitej krajiny s listnatými lesmi, nízkymi živými plotmi a polami obilia“.³⁰ Avenue boli prehľadné a rovné³¹, aby kontrastovali so zvlnenou vidieckou krajinou a mierili na dôležité prvky v krajine – šľachtické sídlo, statok alebo dedinu. Až postupne s rozširovaním mesta sa dostali do zastavaného územia mesta.

Všetky varianty alejí sa teda dostali do mestského prostredia najskôr na jeho okraji – pozdĺž, za, alebo na mestskom opevnení a väčšina z nich bola pôvodne určená ako

„miesto na rekreáciu, oddelené od vlastného mesta“. ³² Koncept záhradných priestorov sa tak v otvorenej krajine rozvíjal práve prostredníctvom alejí, ktoré mali v tomto období výnimočné postavenie. Až neskôr s rozširovaním miest boli obklopené budovami a stali sa súčasťou uličného systému. Tak bola pôvodne založená aj *Avenue des Tuileries*, ktorú Le Nôtre použil ako predĺženie centrálnej aleje záhrad *Tuileries*, z ktorej sa neskôr stala *Avenue des Champs Elysées*, ako aj známa promenádna aleja v Berlíne, ktorá sa neskôr začala nazývať *Unter den Linden*. Pozoruhodné zoskupenie *avenue* bolo vytvorené vo *Versailles*. Hlavná vidiecka *avenue*, ktorá viedla k palácu, bola znásobená ďalšími dvoma, pričom vytvorili tzv. *husiu nohu*³³, na ktorej je postavený základný princíp uličnej siete vo *Versailles*. Vo *Versailles* sa tak realizovala koncepcia vzájomnej previazanosti stavby, záhrady a mesta, ktorá sa stala vzorom a inšpiráciou pre mnohé záhradne architektonické a urbanistické činy prakticky v celom západnom svete. Výsadby alejí podľa vzoru Paríža sa následne rozšírili po celej Európe. (→7,8)

Medzi druhy, ktoré „sú zvyčajne používané, aby vytvárali peknú vychádzkovú cestu“ radí *Dezallier d'Argenville* bresty, lipy a pagaštany.³⁴ Nesporné zaujímavé sú autorove poznámky v súvislosti s nežiaducimi, respektíve obťažujúcimi vlastnosťami pagaštanu, ktorý sa v tom čase tešil veľkej obľube a býva označovaný aj ako „typický barokový strom“.³⁵

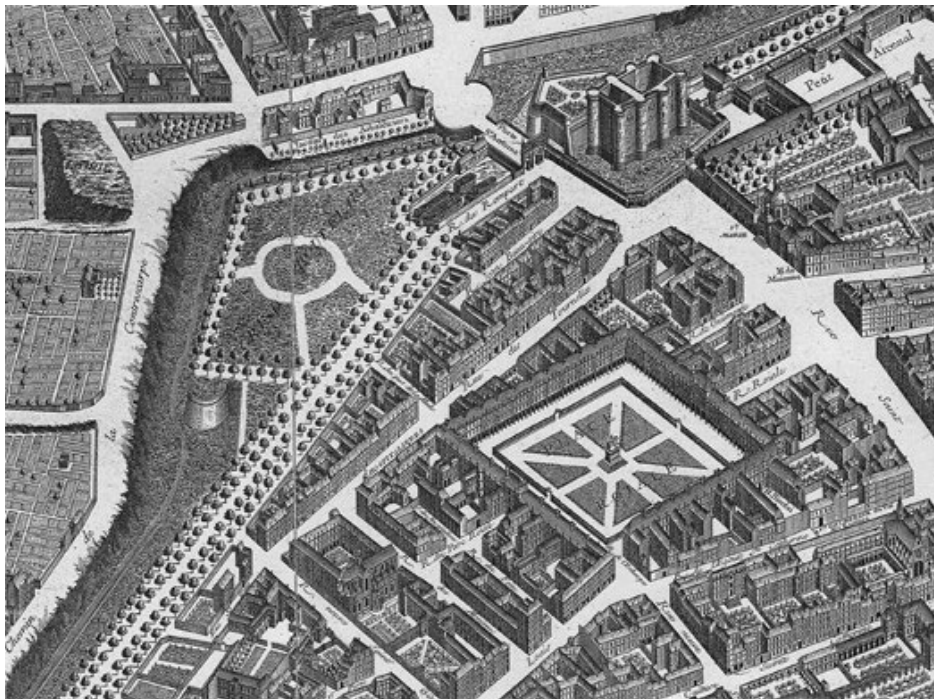
V strednej Európe dochádza k budovaniu promenádnych alejí v mestách od druhej polovice 18. storočia. Vyskytovali sa samostatne alebo ako súčasť záhrad a neskôr parkov, alebo samostatne v mestách a pod hradbami. Od obdobia osvietenstva boli vo väčšej miere zakladané na zelenom páse okolo hradieb.³⁶ V podmienkach Slovenska je nesporné zaujímavým príkladom promenádna aleja založená na konci 18. storočia na dnešnom

Hviezdoslavovom námestí v Bratislave. Pôvodne štvorradová aleja bola vysadená na mieste bývalej vodnej priekopy po odstránení mestského opevnenia a z osemdesiatych rokov 18. storočia je doložený aj názov tohto verejného promenádneho priestoru ako *Spazier Allee*.³⁷ (→9)

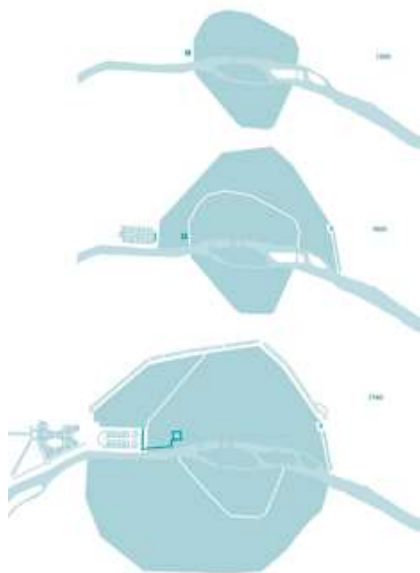
V 17. storočí si svoje uplatnenie mimo pevne vymedzeného priestoru záhrady hľadajú aj nové formy trávenia voľného času, pričom, ako upozorňuje *Lawrence*³⁸, „... si do mestského, alebo vidieckeho prostredia tento druh rekreácie berie so sebou práve prvky záhrady“. Rekrečné využitie krajiny narastá a vytvára nové príležitosti na uplatnenie stromov a ďalších prvkov záhrady v urbánnom prostredí – od piknikov a *palemail*³⁹ až k *fetes galantes* či k promenádam.⁴⁰ Do obdobia 17. – 18. storočia siaha pôvod niekoľkých typov verejných priestorov, ktoré boli s obľubou využívané ako verejné promenády⁴¹ a ich spoločným menovateľom bola prítomnosť vegetačných prvkov v podobe radov stromov (*cours, palemail, bulvár, avenue...*). Promenády boli budované ako osobitné spoločenské miesta, kde mohla šľachta a novovznikajúca buržoázia predviesť svoje spoločenské postavenie a stretávať sa s ostatnými z tejto spoločenskej triedy, pričom im však poskytovali „značnú slobodu od obmedzení vztahujúcich sa k miestam stretávania sa v dome či vo veľkých súkromných záhradách“.⁴² Spomedzi priestorov, ktoré slúžili ako verejné promenády, mal v tomto období výnimočné postavenie bulvár.⁴³ Týmto termínom začali byť od 17. storočia označované pešie trasy lemované stromami, ktoré vznikali na mestskom opevnení, ktoré v tom čase už stratilo svoj obranný význam.⁴⁴ Prvá transformácia mestského opevnenia na významnú verejnú trasu sa objavila už v roku 1670, keď *Ľudovít XIV.* nariadil opustené mestské opevnenie Paríža premeniť na verejné promenády. Hradobné múry okolo severnej časti Paríža

- 9 Štvorradová promenádna aleja na dnešnom Hviezdoslavovom námestí zachytená na pláne mesta z roku 1820 ako súčasť systému verejných priestorov mesta vytvorených na miestach bývalého mestského opevnenia. Zdroj: Situačný plán kráľovského slobodného a korunovačného mesta Bratislavy v Uhorsku. Mapový list V., 48,5 x 40 cm. © Archív hlavného mesta SR Bratislavy, Zbierka máp a plánov, inventárne číslo 1028-5

10 Aleje tvoriace promenádu založenú v sedemdesiatych rokoch 17. storočia na opevnení pri bastióne Grand Boulevard v blízkosti brány St. Antoine. Z opačnej strany brány je zachytená Bastila. Turgotov plán Paríža z rokov 1734–1739. Zdroj: KOSTOF, Spiro: *The City Shaped, Urban Patterns and Meanings through History*. First paperback edition. London, Thames & Hudson 1991, s. 250

11 Paríž – schéma vzniku prvých bulvárov na mieste opevnenia a založenie záhrad Tuileries s predĺžením hlavnej osi k Etoile. Na východnej strane je zachytený bastión Grand Boulevard a v jeho blízkosti Bastila. Zdroj: Monika Lachmannová, 2014 podľa BACON, Edmund N.: *Design of Cities*. Revised edition. New York, Penguin Books 1976, s. 188–189

boli rozobraté, vodné priekopy po ich obvode boli zasypané a na ponechanej vyvýšenej časti boli vytvorené promenády s radmi stromov, ktoré boli prístupné pre kočiare a chodcov.⁴⁵ Transformácia parížskeho opevnenia na verejné promenády trvala mnoho rokov a uskutočnila sa po etapách. Promenády založené na jedenástich odlišných segmentoch opevnenia s rôznou dĺžkou a šírkou boli postupne prepojené a vytvorili polkruhové vyvýšené promenády okolo severného okraja mesta. (pozri obr. 11) Každý pôvodný segment promenády niesol svoj vlastný názov, ktorý má až dodnes a spolu začali byť známe pod názvom *grands boulevards*.⁴⁶ Ako uvádza Lawrence, tieto stromami lemované časti bývalého opevnenia sa napokon stali systémom prepojených verejných promenád, ktoré vytvorili „rekreačnú zónu na okraji mesta“.⁴⁷ Prvýkrát v dejinách tak možno povedať, že nejaké mesto získalo druh verejného „vonkajšieho systému zelene“,

ktorý tento zelený prstenec mal ďalej doplniť alejami pozdĺž hlavných výpadových ulíc.⁴⁸ (→ 10, 11)

Približne od polovice 18. storočia dostáva vývoj mestskej zelene nové impulzy. Najskôr sa prejavujú v Anglicku, kde dochádza k rozvoju krajinárskeho parku, ale súčasne aj k prvým snahám spojiť navzájom „mesto a záhradu“ alebo „mesto a prírodu“, a to dvoma spôsobmi. Buď čiastočným otvorením domových blokov k okolitej krajine (napr. Bath), alebo tým, že sa „príroda“ začleňuje prostredníctvom záhradných námestí – *squares*⁴⁹ alebo väčších parkov (Regent's Park) do nových obytných štvrtí vyšších vrstiev (Londýn, Edinburg).⁵⁰ Záujem o prírodu a verejné rekreačné zariadenia predovšetkým v kruhoch vzdelaných a zámožných občanov, sa rozšíril aj na kontinent. V Nemecku dochádza už v prvej polovici 18. storočia k zámernému „okrášľovaniu“ valov a bastiónov drevinami často vo

forme stromoradií či alejí. V druhej polovici 18. storočia začínajú mestské opevnenia postupne rušiť a na ich mieste – často podľa vzoru parížskych bulvárov – zakladajú promenády a esplanády.⁵¹ (→ 12)

Na námestiach sa prvé výsadby začínajú objavovať od začiatku 17. storočia, no zatiaľ išlo, podobne ako v prípade skorých londýnskych *squares*, len o trávnaté plochy členené cestičkami. Stromy sa na takýchto námestiach určených na reprezentáciu či rekreáciu začínajú vysádzať až v priebehu 18. storočia, keď boli zámerné vysádzané do radov či pravidelných skupín. V roku 1760 sa na Námestí Stanislas (*Place Stanislas*) v Nancy objavujú špalieri⁵² z líp, ako neodlučiteľná a trvalá súčasť stavebnej štruktúry mestského plánu.⁵³ Stromy začali byť chápané ako články urbanistických a architektonických konceptov, nielen ako ich doplnok. Osamotene stojace stromy prežívali na verejných priestranstvách

z predchádzajúcich období a postupne sa začínajú objavovať aj popínavé dreviny. V stredoeurópskych podmienkach sú známe doklady o vysádzaní popínavých drevín k fasádam meštianskych domov. S najväčšou pravdepodobnosťou išlo o *viníč*. Okrem popínavých rastlín mohli byť na fasádach domov natiahnuté *ušľachtilé hrušky* alebo iné *ovocné stromy*, tak ako je to bežné v niektorých mestách v Alpách. Aj morové stúpy a alegorické fontány mohli byť prizdobené popínavou vegetáciou. Na týchto miestach mohol byť použitý *brečtan*, ktorý mohol byť neskôr nahradený niektorým z paviničov. Významné mestské priestory boli najmä v čase dôležitých udalostí ozdobené aj stromčekmi a kríkmi v nádobách.⁵⁴ (→13)

V priebehu 18. storočia, keď boli mnohé mestá ešte pevne vymedzené pevnostným systémom a vďaka prudkému nárastu počtu obyvateľov dochádza k výraznému zhoršovaniu podmienok bývania v meste – zástavba sa čoraz viac zahusťuje a väčšina záhrad vnútri mesta mizne. Na význame tak naberajú miesta vhodné na rekreáciu, ktoré sú prístupné všetkým obyvateľom. Od konca 18. storočia preto dochádza k zakladaniu nových foriem mestskej zelene v podobe záhrad „ľudových“⁵⁵ alebo „verejných“ (*Volksgrärten, Public Garden*), všeobecne označovaných ako mestské záhrady (*Stadtgärten*).⁵⁶ Na území dnešného Slovenska vznikol jeden z prvých verejných mestských parkov v Európe – Sad Janka Kráľa v Bratislave.⁵⁷ Založený bol v roku 1776 a jeho barokovo-klasicizujúca kompozícia bola založená na osemramennej hviezdici alejí (*Sternallee*), ktoré boli vysadené z rôznych druhov stromov (*jeľše, topole, javory, vrby, bresty a jaseň*). V parku bol postavený i hostinec, divadlo a ďalšie budovy určené na voľný čas.⁵⁸

19. STOROČIE

V priebehu 19. storočia dochádza k dynamickému, zložitému a mnohostrannému vývoju miest. Zatiaľ čo niektoré mestá prechádzajú búrlivým vývojom, mnohonásobne stúpa počet ich obyvateľov a premieňajú sa na dôležité centrá, pričom dochádza k ich rozsiahlej prestavbe, s čím súvisia aj straty pôvodných historických hodnôt. Iné nedokázali využiť meniace sa podmienky a zostávajú týmto vývojom len veľmi málo poznačené, ich význam klesá, pričom si však uchovávajú kultúrne hodnoty minulosti.⁵⁹

Vo veľkých mestách dochádza z dôvodu rýchleho urbanizačného rastu a rozsiahlych stavebných premien v prvej polovici 19. storočia k neustálemu úbytku zelene⁶⁰ a podmienky bývania sa stávajú krízovou záležitosťou. Zahusťovaním zástavby sa tak do popredia záujmu dostávajú otázky hygieny, ozdravenia mestského prostredia a rekreácie, ktoré sa logicky spájajú so zakladaním plôch verejne prístupnej zelene. „Mestská verejná zeľa“ tak mala prispieť k ozdraveniu občanov a vytvoriť protiváhu husto osídleným častiam miest, ktoré s pribúdajúcou industrializáciou začínali trápiť problémy so znečistením. Situácia sa radikálne zhoršovala aj v prírodnom okolí miest, ktoré sa postupne mení na nové priemyselné predmestia, ktoré sú na tom s kvalitou životného prostredia omnoho horšie ako vlastné mesto. Ako v tejto súvislosti píše Kupka: „Radikálny úbytok zelene a neustále zhoršovanie obytného prostredia začína kompenzovať vedome zakladaný mestský park, ktorý umožňuje krátkodobú rekreáciu obyvateľstva a aspoň čiastočne plní žiaduci ozdravný účinok miznúcich plôch zelene.“⁶¹ Podiel zelene sa tak v priebehu 19. storočia stáva prvkom zhodnocujúcim kvalitu i cenu bývania v meste.

Stavebné premeny sa však v tomto období neprejavili len rýchlym rastom priemyselných predmestí, ale hlboko zasiahli aj do starších častí miest. „Z pôvodných stredovekých miest sa stávajú historické jadrá, tvoriace centrálnu oblasť priemyselných metropol a podliehajúce často radikálnym premenám.“⁶² Reakciou na nedostatočné hygienické podmienky zahusťujúcich sa centrálnych mestských častí spôsobených rýchlo stúpajúcim počtom mestského obyvateľstva, keď dochádzalo k zástavbe všetkých využiteľných voľných plôch, boli aj rozsiahle asanácie. Príkladom asanácie nebývalého rozsahu za cieľom „ozdravenia“ mesta je prestavba Paríža za Napoleona III., pod vedením prefekta G. E. Haussmanna a inžiniera J. Ch. A. Alphanda⁶³, ktorá prebiehala v druhej polovici 19. storočia.

Program transformácie mesta sa netýkal len sanitárnej oblasti a dopravnej siete so širokými prstencami bulvárov a radiálnymi uličnými prietahmi, ale aj oblasti zahŕňajúcej „systém zelene“. Systém zelene bol tvorený jednak okružnými systémami zakladanými na plochách už spomínaných bývalých mestských opevnení, a jednak koridorovými systémami, ktoré zlepšujú prevetrávanie mesta

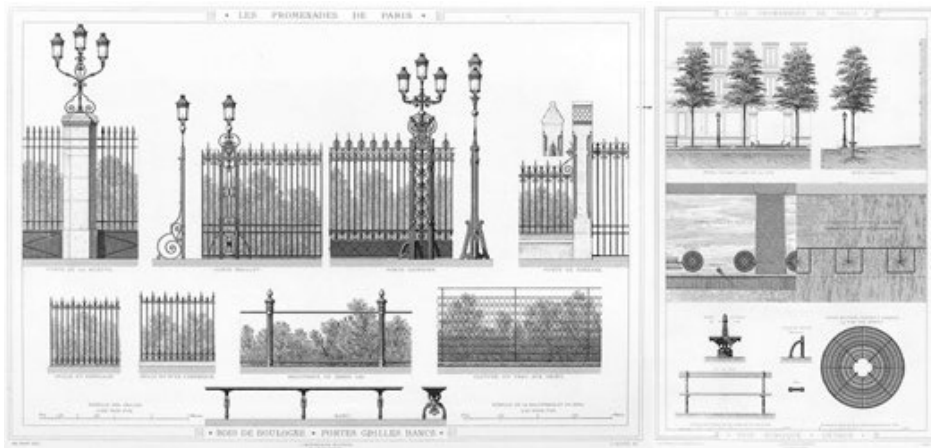

12 Systém londýnskych squares na mape lokalizácie Regent street od Johna Nasha z roku 1814. Zdroj: BACON, Edmund N.: Design of Cities. Revised edition. New York, Penguin Books 1976, s. 208

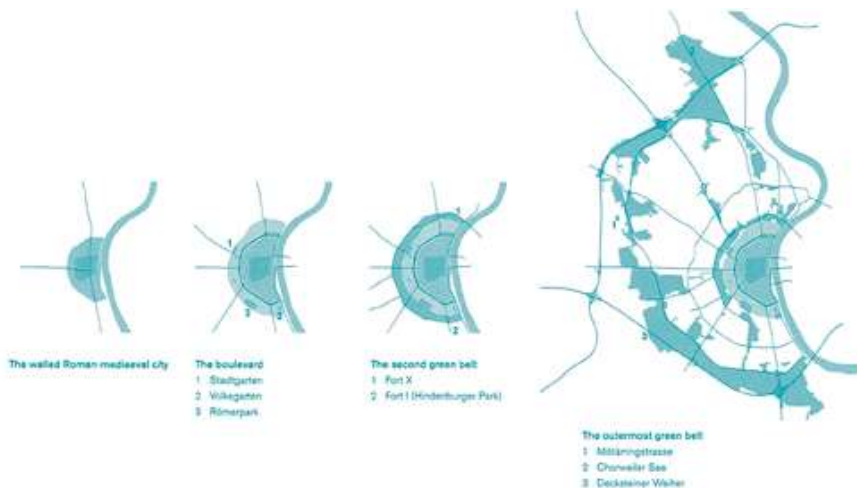

13 Výsadby stromov na nábreží na bratislavskom predmestí Vydrica na začiatku 18. storočia. Výrez z veduty – F. B. Werner: Presburg, kolorovaná medirytina, 1732. Zdroj: Mollova mapová sbírka, Moravská zemská knihovna, dostupné z: <http://mapy.mzk.cz/mzk03/001/052/436/2619316505/>

14 Príklady riešenia technického a umeleckého stvárnenia prvkov promenádnych priestorov Paríža v knihe A. Alphanda *Les promenades de Paris*. Zdroj: ALPHAND, Adolph: *Les promenades de Paris*. Paris 1868. dostupné z: <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb36488499g>

15 Systém prstencov zelene – Kolín nad Rýnom.

Zdroj: STEENBERGEN, Clemens M. – REH, Wouter: *Metropolitan landscape architecture: urban parks and landscapes*. Bussum, THOTH 2011, s. 392

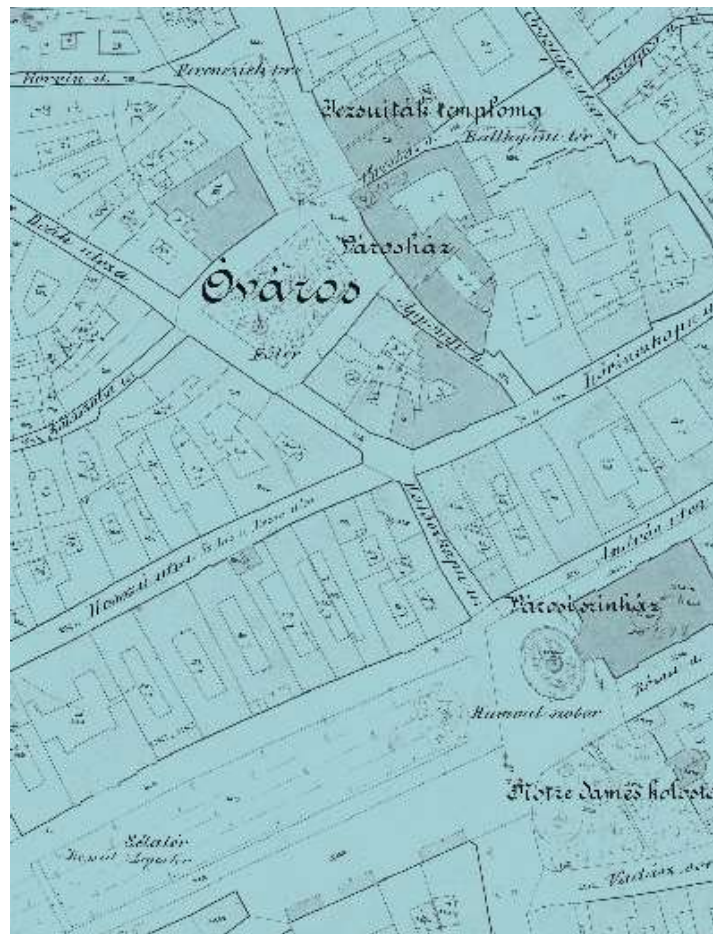
a prostredníctvom parkov prepájajú centrum s voľnou krajinou. Za sociálnym ozdravením mesta možno vidieť veľmi komplexný a členitý systém zelene, pričom parky a záhrady boli rozmiestnené tak, aby vytvárali základnú kostru územia – *Bois de Boulogne* na západe s protívahou *Bois de Vincennes* na východe, park *Buttes-Chaumont* na severovýchode, park *Montsouris* na juhu a park *Monceau* na severozápade. Tie boli potom doplnené množstvom menších zelených plôch.⁶⁴ Významnú úlohu v tomto systéme hrali aj stromy vysádzané v uliciach. Sieť ulíc a bulvárov⁶⁵ sprevádzaných stromoradiami sa tak v urbanistickej štruktúre stáva nositeľom nielen pôdorysného, ale aj priestorového členenia, pričom počet radov stromov sa odvíjal od šírkových parametrov ulíc (od dvoch až po deväť radov).

⁶⁶ Vonkajšia podoba bulváru bola vylepšená a zmodernizovaná. Nové ulice, ktoré nahradili staré, boli oveľa širšie a po stranách boli vybavené chodníkmi, kde boli vysadené stromy, pričom existovalo množstvo konkrétnych variantov podoby bulvárov aj avenue, ktoré sú podrobne zachytené v knihe *Les promenades de Paris* vydanej Alphandom. Celkovo tak bolo vybudovaných 95 nových veľkolepých ulíc a bulvárov, vyše 1 100 km chodníkov, založených bolo 24 parkových námestí a pre verejnosť bola otvorená niekdajšia kráľovská obora v Boulogne, ktorú prebudoval Alphando v duchu princípov anglickej krajinárskej záhrady

a kráľovskej záhrady vo Vincennes, kde boli vysadené tisícky nových stromov. Rozloha parkov sa zvýšila na vyše 1 820 ha.⁶⁷ (→ 14)

Príklad Paríža sa následne prejavoval pri prestavbe viacerých miest, ako napríklad pri stavbe *Ringstrasse* vo Viedni, pri návrhoch prestavby Londýna, Birminghamu či ďalších britských miest. Rovnako ako v prípade Paríža aj Viedeň poslúžila pre mnohé mestá ako príklad pri ich rozširovaní v súvislosti s využitím priestorov po odstránení hradieb – Brno, Olomouc, Augsburg, Kolín nad Rýnom a iné.⁶⁸ Na území Slovenska sa s takýmto riešením okrem ojedinelého príkladu Košíc⁶⁹ prakticky nestretávame, čo poznamenáva v súvislosti s Bratislavou aj Hruška, keď píše: „*Žiaľ, ani strhnutie hradieb nedalo podnet pre nijaké veľkorysejšie urbanistické činy, aké vidíme v 19. storočí vo Viedni alebo v Brne.*“⁷⁰

Búranie hradieb a s tým súvisiace nové využitie tohto územia bolo významným činom z pohľadu rozvoja miest a jeho verejných priestorov. Mnohé mestá sa tak práve v tomto období zbavujú zvierajúcich stredovekých a barokových opevnení, ktoré stratili v meniacich sa podmienkach doby svoje opodstatnenie a predstavovali bariéru v rozvoji mesta a v jeho funkčnom napojení na predmestia. Priestory po asanácii mestských hradieb sa vo viacerých prípadoch využívajú na dopravné obchvaty a mestské ulice sa postupne menia na komunikácie, no v niektorých mestách sa

16 Parková podoba dnešného Hlavného a Hviezdoslavovo námestia v Bratislave na katastrálnej mape mesta z roku 1894–1895. Zdroj: Katastrálna mapa Bratislavy - Pozsony, Ferencz József város, mapový list: Pozsony, N. oszl. XX. 23. szelv. ae.; © Ústredný archív geodézie a kartografie v Bratislave

darí spojiť tieto projekty s budovaním verejných plôch zelene. Búraním hradieb v priebehu 19. storočia mnohé mestá tak získavajú možnosť vytvoriť systém zelene oddelujúci historické jadro od neskoršej zástavby. Takto mesto získava rekreačné plochy v blízkosti centra, ale súčasne aj zaujímavé pohľady a výhľady zo zelenej podnože na historické dominanty mesta. Takéto prístupy sú typické pre nemecké mestá (Brémy, Kolín, Hamburg a pod.), ktoré vybudovali na miestach bývalých hradieb zelené zóny, tzv. zelené „opasky“ – Gürtel. (→ 15) Na mieste zrušených hradieb a fortifikácií sa začínajú zakladať parky aj v stredo európskom priestore (Viedeň, Brno). V Nemecku predstavujú nové impulzy v oblasti tvorby mestskej zelene predovšetkým Lenného návrhy skrášlenia okolia miest Postupim a Berlína, kde vytvoril veľké krajinárske parky, ktoré obopínali mestá ako zelený pás.

V prvej polovici 19. storočia sa výsadby stromov obmedzovali len na hlavné námestia a niektoré mimoriadne dôležité ulice väčšinou rozsiahlych mestských blokov. Pôvodne plánovaná riedka predmestská zástavba s početnými záhradami sa kvôli stúpajúcej potrebe obytnej plochy postupne menila na zastavané mestské bloky, čím stromy v uliciach a na námestiach získavajú na význame. V mnohých mestských štvrtiach sa stávajú jedinou zelenou, istou náhradou za chýbajúce záhrady alebo verejné parky.⁷¹

Verejné mestské parky boli popri cintorínoch bezpochyby najrozsiahlejšími súvislými plochami zelene v meste. Aj napriek tomu, že prvé verejné mestské parky boli známe už z čias antického Ríma, štandardnou súčasťou systému mestskej zelene sa stali až od 19. storočia. A park sa v tomto období dostal dokonca až na námestie. Významnou zmenou v utváraní verejných priestorov tak bolo budovanie parkových námestí, ktoré sa v našich podmienkach začínajú budovať na konci 19. storočia. Park a parkové námestia obohatili tradičné formy verejných priestorov v podobe ulice a námestia a spolu s mestskými sadičkami, nábrežiami či promenádami mali v druhej polovici 19. storočia v európskych mestách nesmierne dôležitú úlohu.

Ak hovoríme, že do polovice 19. storočia je zeleň z mesta čoraz väčšmi vytláčaná, od druhej polovice 19. storočia je do mestského prostredia opäť zámerne vnášaná. Od polovice 19. storočia sa tak začínajú objavovať početné

výsadby stromov v meste a požiadavka rastlinnej rozmanitosti, ktorá bola typická pre záhradné umenie neskorého 19. storočia, sa začína prenášať aj do mestského priestoru. Nemaľý podiel na tom majú aj okrášľovacie spolky a komisie, ktoré vznikajú práve v tomto období. V druhej polovici 19. storočia sa tak v historických mestských priestoroch objavujú výsadby zelene v podobe stromoradií pozdĺž uličných priečelí, oddelujúcich chodníky od vozoviek alebo parkov, ktoré sú často zakladané v priestoroch historických námestí, prípadne v priestoroch po odstránenom mestskom opevnení.

V priebehu 19. storočia dochádza k ustáleniu pomerne pestrého zastúpenia vegetačných prvkov na verejných priestranstvách. V mestách sa v tom čase mohli nachádzať jednotlivé stromy a stromy v skupinách alebo alejách na mestských priestranstvách, či ako prvok sprevádzajúci významné stavby; kvetinné záhony a trávnaté plochy; vegetácia v nádobách či popínavé dreviny.⁷²

S postupujúcou industrializáciou stráca množstvo stredovekých trhovísk svoju pôvodnú obchodnú a zhromažďovaciu funkciu. Tie sú často premenené na park, a tak námestia vlastne zaniká. Zrejmy je vplyv anglických squares, no ako podotýka Novák⁷³, určitú úlohu pri tejto premene mohli hrať aj iné aspekty, ako napríklad hygienické požiadavky či súdobé teórie záhradného mesta budúcnosti Ebenezer Howarda. Na pôvodných stredovekých pôdorysoch však môže v dôsledku týchto

- 17 **Ornamentálny kvetinový záhon ako súčasť dobovej parkovej úpravy medzi redutou a r. k. školou na dnešnom Radničnom námestí v Spišskej Novej Vsi.** Zdroj: Igló. Róm. Kath. Templom a sétatér részleteivel. (Spišská Nová Ves. Rímskokatolícky kostol a promenáda – rok 1914) © Múzeum Spiša, invent. číslo: S 101-79-25. Spišská Nová Ves

- 18 **Zeleň v nádobách, ktoré lemujú vstup do Hotela Pri zelenom strome na dnešnom Hviezdoslavovom námestí. Akvarel od slovenského maliara, 1850 – 1870.** Zdroj: ZÖLD FÁHOZ GASTHOF ZUM GRÜNEN BAUM CAFÉ PALUGYAY HOTEL... (Pohľad na Hostinec Pri zelenom strome), slovenský maliar po polovici 19. storočia, akvarel, 1850 – 1870. © Galéria Mesta Bratislavy, Zbierka Stará malba a socha, invent. číslo A 1379

výsadiet dochádzať k potláčaniu vnímania priestranstva ako celku a k nežiaducej optickému zmenšovaniu jeho veľkosti.⁷⁴ O výslednom pôsobení tak vo veľkej miere rozhodujú priestorové parametre námestia a ráz úpravy. Opačným príkladom sú parkové úpravy, ktoré vznikali súčasne so zástavbou a stávajú sa prostriedkom kompozičného zdôraznenia hlavnej dominanty námestia alebo komunikačnej osnovy. Kompozícia parkového námestia bola logicky určená jeho priestorovými dimenziami. Vnútorňá plocha námestia bola vysadená stromami a krami, mohli tu byť založené trávniky a kvetinové výsadby. Častým motívom bolo lemovanie priestoru líniami stromov v jednom rade alebo vo viacerých radoch. V ťažisku bývala umiestnená fontána alebo pomník a okolo nich boli často kvetinové kobercové záhony. (→ 16)

Okrem situácií, keď je radom stromov lemovaný voľný mestský priestor – na námestí či v uliciach, sa začalo pravdepodobne práve v 19. storočí s výsadbami línie stromov pri významných budovách s jasným kompozičným zámerom.⁷⁵ Frontálne sochárske diela sa v tomto období väčšinou rámujú dvojicou stromov, vybraných podľa priestorových dispozícií. Centrálna sochárska kompozícia (morové stĺpy, fontány) sú vysádzané zvyčajne štyrmi až desiatimi stromami. Najčastejšie sa používajú *lipy*, často tvarované. Na výsadbu sa vyberajú malokorunné odrody alebo sú

pravidelne tvarované. Stromy rastúce v dlažbe sú chránené liatinovou mrežou.

Obdobie druhej polovice 19. storočia a začiatok 20. storočia sa označuje aj ako „zlatý vek záhradníctva“. Používal sa rozsiahly sortiment drevín a erudovanosť záhradníkov umožňovala výber drevín vhodných pre každú lokalitu.⁷⁶ Nie každé mesto však k tejto požiadavke pristupovalo kladne, a to nielen z odporu k cudzokrajným drevinám, ale aj na základe niektorých neúspechov s ich výsadbami, ako boli napríklad prvé výsadby na *Ringstrasse* vo Viedni.⁷⁷ Samozrejme, boli aj mestá, ktoré mali práve so vzácnějšími stromami úspech. Pre Bratislavu sú napríklad z tohto obdobia typické výsadby brestovcov západných (*Celtis occidentalis*).⁷⁸ Záhradníci používali rafinované a vyspelé tvorivé postupy nielen v krajinárskych parkoch, ale podobné kompozície sa snažili dosiahnuť aj pri úpravách verejných priestranstiev. Pri návrhoch čerpali zo starých vzorov, takže partery a ornamente mohli byť vysadené v antickom, gotickom, renesančnom, barokovom či rokokovom tvarosloví. Možno predpokladať, že sa pri návrhoch parkových úprav verejných priestranstiev podieľali aj „zvýrazňovacie“ princípy záhradno-architektonickej tvorby formulované kniežatom J. H. Pücklerom z Muskau, ktoré boli v tom čase všeobecne známe.⁷⁹ Najpôsobivejšie diela boli publikované v pravidelne vydávaných albumoch a odborných záhradníckych

časopisoch. To spôsobilo, že sa tieto úpravy stali kozmopolitné a ešte v nedávnej minulosti ich bolo možné nájsť vo viacerých mestách pred divadlami, radnicami, kostolmi či stanicami. (→17)

Snaha po zlepšení podmienok v meste nadobudla mnoho podôb, ktoré neskôr viedli aj k viacerým štandardným prvkom mestskej infraštruktúry, ktoré v súčasnosti už vnímate ako bežnú záležitosť: uličné osvetlenie, číslovanie budov a stála poštová adresa, zásobovanie vodou a systémy distribúcie, systém pravidelného odvozu odpadu, ako aj zmeny v usporiadaní uličného priestoru. Ten bol širší, priamejší, s dláždeným povrchom a s kanalizáciou pod ním, pričom všetko bolo lemované vyvýšenými chodníkmi oddelenými od vozovky obrubníkmi a v stúpajúcom počte miest so situovaním stromov pozdĺž chodníkov.⁸⁰

Pochopiteľný zámer vysadiť čo najviac ulíc a námestí stromoradiami však začínajú správať komplikácie, ktoré vyplývajú z prílišného schematizmu pri ich uplatňovaní. Dôsledkom toho sú nežiaduce problémy kompozičné, hygienické a prevádzkové.⁸¹

Používa sa aj zeleň v nádobách, ktorá je doplnkom interiéru mestských ulíc. V oknách sa umiestňujú kvetináče s kvetinami, na chodníkoch nádoby s väčšími krami (*Euonymus*, *Nerium*). (→18)

Uplatňuje sa aj popínava zeleň. Fasády domov sú často pokryté popínavými drevinami, ktorých sortiment sa rozšíril o druhy pochádzajúce zo Severnej Ameriky a Ďalekého východu. Najčastejšie sa vysádza *pavinič trojlaločný* a *pätlistý*, z kvitnúcich druhov *vistéria čínska* a *ruže*. Naďalej sa používa aj *vinič*.⁸²

S 19. storočím sa neodmysliteľne spája aj budovanie nábreží. Vybrané trasy, ktoré sú často v priamej nadväznosti na vznikajúci systém mestskej zelene, sú dopĺňané špecifickým vybavením a slúžia ako promenády a korzá. Pri uplatňovaní vegetačných prvkov vo verejnom priestore miest sa čoraz väčšmi dostávajú do popredia snahy aplikovať vzory zo zahraničia. Verejný priestor európskych miest tak podlieha týmto zmenám a národné odlišnosti sa tak nahrádzajú kozmopolitným zdieľaním urbánnych krajinárskych foriem.⁸³

Samozrejmom súčasťou sa stávajú prvky malej architektúry a výtvarné diela (sochy, pomníky, rozlične stvárnené vodné prvky...). Rozhodujúcim momentom je však to, že všetky tieto úpravy „*sprevádza zeleň v bohatej škále svojich prvkov*“.⁸⁴ (→19)

SÚDOBÉ POŽIADAVKY A ZÁSADY UPLATNENIA VEGETAČNÝCH PRVKOV

V historickom prostredí miest vystupuje aj v súčasnosti problematika uplatnenia jednotlivých foriem vegetácie ako stále veľmi citlivá otázka. Množstvo nejasností však možno

19 Najfrekvencovanejšia časť dnešného Hviezdoslavovho námestia – Divadelné námestie (Szinháztér) s jeho umeleckou výzdobou a začiatok promenády. Poľný náčrt Bratislavy zachytáva Ganymedovu fontána s ornamentálnymi výsadbami v jej okolí, ktoré vytvárajú nástupný priestor do Mestského divadla (Városi színház), na začiatku promenády je zachytený priestor s malou parkovo upravenou plochou s Hummelovou bustou (Hummel szobor). Pred Kláštorom Notre Dames (Notre dames kolostor) sa nachádza parčík, ktorý vznikol činnosťou Bratislavského okrašľovacieho spolku v roku 1879, na okraji ktorého je zobrazený stĺp sv. Jozefa. Náčrt zachytáva aj charakteristický prvok námestia – verejné mestské hodiny, ktoré boli výrazným orientačným bodom na námestí a miestom stretávania sa. Zdroj: Pozsony, Ferencz Józsefváros (Bratislava, Mesto Františka Jozefa), mapový list: IV/12 Ny. oszl. XX. 23. szelv. ac. © Ústredný archív geodézie a kartografie, Bratislava

eliminovať kvalítne spracovanými vstupnými analýzami. Tie nám pomôžu definovať priestor z hľadiska uplatnenia zelene v priebehu jeho vývoja v čase.

Pri riešení návrhu vegetačných prvkov v historickom prostredí je potrebné vziať do úvahy viaceré hľadiská, ktorých preskúmanie vedie k stanoveniu nasledujúcich možných zásad:

KOMPOZIČNÉ HĽADISKO

- stanoviť koncepciu uplatnenia vegetačných prvkov na základe porovnania historických podkladov, súčasného stavu a požiadaviek na súčasné využívanie priestoru
- zachovať, respektíve obnoviť tie plochy zelene, ktoré s priestorom tradične súvisia a sú alebo sa stali jeho typickou súčasťou
- vymedziť najdôležitejšie hmoty vegetácie (predovšetkým drevinné vegetačné prvky – stromy – solitéry, rady či skupiny stromov) v priestore
- definovať doplnujúcu vegetáciu s menším účinkom v priestore – trávnaté plochy, popínané rastliny, kvetinové záhony...
- vymedziť doplnkovú vegetáciu – usmerniť prevádzku, spôsob užívania, podčiarknuť význam časti priestoru, či už výtvarného, alebo stavebného objektu, tvarovaná zeleň ....
- uplatniť sezónnu vegetáciu – každoročne obmieňané výsadby, lokalizácia v priestore, stvárnenie, vymedzenie priestoru, dekorovanie
- v miestach s vysokou intenzitou zástavby (ale nielen tam) možno využiť aj zeleň na fasádach (popínava zeleň, vertikálne záhrady)

HISTORICKÉ A PAMIATKOVÉ HĽADISKO

- historické súvislosti – poznať zásadné medzníky vo vývoji územia, s ktorými sa viažu aj úpravy vegetácie v území (priehľady, pohľady, výšková gradácia, kompozičné väzby, vzťahy, danosti územia)
- rešpektovať pamiatkovo chránenú zeleň (ako samostatný pamiatkový objekt alebo ako súčasť pamiatkového územia, tzn. ako jeden z objektov pamiatkovej ochrany územia)

PESTOVATELSKÉ HĽADISKO A ÚDRŽBA

- drevinné vegetačné prvky obnovovať a zakladať v súlade s typom územia (priestorové nároky, pamiatkové hľadisko, historická opodstatnenosť, súčasný spôsob využívania priestoru)
- voľba taxónov musí zohľadňovať kompozíciu priestoru, priestorové nároky a podmienky stanovišťa
- konfrontácia s technickou infraštruktúrou
- intenzita údržby
- potrebné zásahy, pestovateľské opatrenia a spôsob údržby stanoviť po dôkladnom zhodnotení stavu existujúcej vegetácie

ZÁVER

K riešeniu problematiky zelene v historickom prostredí miest je potrebné pristupovať poučene a citlivo. Miera zapojenia a podoba stvárnenia konkrétnych vegetačných prvkov je predmetom neutíchajúcich debát zo strany odbornej i laickej verejnosti, kde sa často prelínajú protichodné záujmy (pamiatkové, ochrannárske, prevádzkové, ekonomické...) Historické časti miest je preto nevyhnutné aj z tohto pohľadu vnímať ako „živú“ súčasť mestského organizmu, ktorého ochrana nemôže spočívať len v zakonzervovaní zachovaných umeleckohistorických a urbanisticko-architektonických hodnôt, ale v ich kultúrnohistorickom obsahu vrátane jeho permanentnej zmeny. Slovom Lynch: „... to, čo hľadáme, nie je konečná forma, ale poriadok s otvoreným koncom umožňujúci ďalší vývoj“.85 Treba zvážiť všetky faktory vplyvajúce na podobu územia, aby tak vegetačné prvky popri ostatných prvkoch verejných priestranstiev, ktoré sa od stredoveku na námestiach nenachádzali a pritom ich existenciu nikto dnes nespochybňuje, ako je dlažba, elektrické osvetlenie, lavice, odpadkové koše či parkujúce autá, neboli paradoxne diskriminovaným prvkom.

Základným predpokladom pochopenia a rozpoznanie možností uplatnenia konkrétnych krajinárskych foriem v historickom priestore miest je tak nevyhnutné porozumieť mestskému prostrediu, pochopiť jeho štruktúru a dôvod vzniku. Len na takomto základe možno pristúpiť k zmysluplným a opodstatneným tvorivým činom. V historických jadrách tak pritom môže vymedziť a ovplyvniť priestor námestia len jediný strom, či významnou môže byť skupinka stromov v priehľade, či

v parčíku v priehľade. Dôležitú úlohu zohrávajú i priehľady z kompaktnej zástavby do zelene a krajinné (zelené) horizonty. Z hľadiska sortimentu (a to predovšetkým s dôrazom na pamiatkovo chránené územia) je potom dôležité používať druhy, ktorých výskyt je v takýchto územiach opodstatnený, doložený, respektíve v podobných územiach sú o ňom doklady grafické, písomné a na základe analógie možno postupovať pri ich použití.

Okrem dokonalého poznania konkrétneho urbánneho priestoru, pochopenia historických súvislostí jeho vzniku a vývoja v jednotlivých etapách urbanisticko-historického vývoja, sú však významným determinantom určujúcim podobu zelene v súčasnosti možnosti jej údržby. Na to, aby mohli byť vegetačné prvky kvalitným priestorovo-kompozičným prvkom v historickom urbánnom priestore, je nevyhnutná ich kvalitná odborná údržba, inak sa stávajú len živoriacimi svedkami nevedomosti a ľahostajnosti spoločnosti. Práve spôsob a kvalita údržby sa výraznou mierou podieľa na ich súčasnom stave, ktorý vnímame v exponovaných priestoroch historického jadra azda najintenzívnejšie. Ustavičná odborná starostlivosť, ktorá je vzhľadom na špecifickú povahu rastlín v mestskom prostredí nevyhnutná, sa tak vo veľkej miere podieľa na tom, či bude pôvodný tvorivý koncept zachovaný, udržiavaný a cielene obnovovaný, alebo bude postupne degradovaný, či dokonca zanikne.

Autorka spracováva dizertačnú prácu na Záhradníckej fakulte v Lednici, Ústav záhradní a krajinárskej architektury Mendelovej univerzity v Brne na tému: Pešie zóny, pešie prepojenia a pešie trasy v historickom urbánnom priestore. Vedúci práce prof. Ing. Jiří Damec, CSc.

- 1 HALÍK, Pavel – KRATOCHVÍL, Petr – NOVÝ, Otakar: Architektura a město. Praha, Academia 1996, s. 77.
- 2 KUČA, Otakar: Strom v historickém prostředí města. In: Strom v prostředí města. Bratislava, DT ČSVTS 1986, s. 17–21.
- 3 NOVÁK, Zdeněk: Dřeviny na veřejných městských prostranstvích, Použití dřevin v ulicích a na náměstích památkově chráněných měst. Praha, Nakladatelství Jalta 2001, s. 34.
- 4 O stromoch na námestiach a v uliciach existujú doklady obrazové aj písomné, podrobnejšie pozri NOVÁK, Zdeněk: Dřeviny na veřejných městských prostranstvích, Použití dřevin v ulicích a na náměstích památkově chráněných měst. Praha, Nakladatelství Jalta 2001. 56 s.
- 5 O posvätných stromoch a hájoch a ich uctievaní Slovanmi pozri SOBOTKA, Primus: Rostlinstvo a jeho význam v národných písních, pověstích, bájích, obřadech a pověrách slovanských: příspěvek k slovanské symbolice. V Praze nákladem Matice české 1879, s. 5–8.
- 6 Posvätné háje, kde sa uctievali stromy a bohovia stromov, sa stali predchodcami prvých kresťanských chrámov. „Hájové tyto stali se posvátnými – byli to první chrámové.“ SOBOTKA, Primus: Rostlinstvo a jeho význam v národných písních, pověstích, bájích, obřadech a pověrách slovanských: příspěvek k slovanské symbolice. V Praze nákladem Matice české 1879, s. 5. Podrobnejšie o posvätnosti stromov a ich symbolike pozri MATÁKOVÁ, Barbora: Drobné sakrálné objekty v krajine Hornej Nitry. Dizertačná práca. Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta v Lednici, Ústav plánování krajiny. Vedúci práce Doc. Dr. Ing. Alena Salašová. Lednice 2011, s. 49–57.
- 7 NOVÁK, Zdeněk: Dřeviny na veřejných městských prostranstvích, Použití dřevin v ulicích a na náměstích památkově chráněných měst. Praha, Nakladatelství Jalta 2001, s. 6–7.
- 8 V zázname kardinálskeho legáta de Beatis, ktorý v roku 1517 popisoval Norimberg, sa nachádza zmienka o pravidelnom lípovom háji sto krokov za mestom, pričom uviedol, že „tieto stromy, ktoré v Nemecku a Flámsku všeobecne obzvlášť na verejných miestach stoja, aby poskytovali tieň, sú v Taliansku úplne neznáme“. HENNEBO, Dieter: Geschichte des Stadtgrüns, Band I, Entwicklung des Stadtgrüns von der Antike bis in die Zeit der Absolutismus. Hannover-Berlin, Patzer Verlag 1979, s. 40.
- 9 NOVÁK, Zdeněk: Dřeviny na veřejných městských prostranstvích, Použití dřevin v ulicích a na náměstích památkově chráněných měst. Praha, Nakladatelství Jalta 2001, s. 41.
- 10 Rovnako sa však cintoríny nachádzali aj pri kláštoroch a mohli slúžiť zároveň ako sad (lat. *pomarium*), čo poukazuje na pohanskú tradíciu posvätných hájov. CAPECCHI, Gabriele: Lezione 6 – Il Medioevo. Štúdiálny materiál z predmetu Corso di Storia del Giardino e del Paesaggio. Università degli Studi di Firenze, Facoltà di Architettura, Dipartimento di Restauro, 2005.
- 11 NOVÁK, Zdeněk: Dřeviny na veřejných městských prostranstvích, Použití dřevin v ulicích a na náměstích památkově chráněných měst. Praha, Nakladatelství Jalta 2001, s. 10.
- 12 ALBERTI, Leone Battista: Deset knih o stavitelství, De re aedificatoria libri decem. Alois Otopalík. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1956. 408 s.
- 13 JACOBS, Allan B. – MACDONALD, Elizabeth – ROFÉ, Yodan: The Boulevard Book, History, Evolution, Design of Multiway Boulevards. Cambridge, The MIT Press 2002, s. 74.
- 14 KOSTOF, Spiro: The City Shapped, Urban Patterns and Meanings Through History. London, Thames & Hudson 1991, s. 49.
- 15 Prvé výsadby topoľov sa nachádzali na viacerých častiach opevnenia. Dobová literatúra dosvedčuje, že pozdĺž celého mestského opevnenia, na vyvýšených chodníkoch na jeho vnútornej strane, sa nachádzali dva alebo tri rady stromov, ktoré poskytovali tieň. Podrobnejšie pozri: LAWRENCE, Henry W.: City trees, a historical geography from the Renaissance through the nineteenth century. Charlottesville, University of Virginia Press 2008, s. 24.
- 16 Odporúčania vysádzať stromy a kry na mestskom opevnení z dôvodu spevnenia valov pred intenzívnou paľbou z diel je možné nájsť u niektorých vojenských inžinierov na konci 16. storočia. Z obranného hľadiska boli odporúčané výsadby obzvlášť na plochých územiach so skromnou vegetáciou, kde vďaka terénne modelovanému opevneniu mohol byť ukrytý okraj mesta pred blížiacim sa nepriateľom. Keď sa viditeľnosť stala problémom, stromy mohli byť vyrúbané (rovnako mohli byť vyrúbané aj kvôli drevu v prípade núdze a použité na postavenie palisád). Uvedené odporúčania však vo svojej dobe nenašli väčšie praktické uplatnenie. Blížšie pozri KOSTOF, Spiro: The City Shapped, Urban Patterns and Meanings Through History. London, Thames & Hudson 1991, s. 49.
- 17 MARTINELLI – PARMINI 1991 cit. podľa LAWRENCE, Henry W.: City trees, a historical geography from the Renaissance through the nineteenth century. Charlottesville, University of Virginia Press 2008, s. 24.
- 18 Na dobových vyobrazeniach talianskych miest sú zachytené stromy pozdĺž mestského opevnenia napr. v Padove, Ferrare či Piacenze, ako aj v priestore pevností Fortezza da Basso vo Florencii, či Fortezza di Santa Barbara v Siene.
- 19 LAWRENCE, Henry W.: City trees, a historical geography from the Renaissance through the nineteenth century. Charlottesville, University of Virginia Press 2008, s. 25. Práve stromami na opevnení bol očarený aj John Evelyn, keď videl mesto v roku 1641, pričom si do svojho denníka poznačil: „Na meste nebolo nič, čo by ma viac okúzilo ako tie nádherné zatienené promenády lemované majestátnymi stromami, ktoré robia z mestského opevnenia jedno z najpríjemnejších miest v Európe.“ EVELYN, John: The Diary of John Evelyn, Volume I [online]. 2012, s. 32. [cit. 2015-05-06]. Dostupné z: <http://www.gutenberg.org/files/41218/41218-h/41218-h.htm>
- 20 V Palladiových Štyroch knihách o architektúre je napríklad len malá zmienka o záhradách, a stromy spomína len pri odporúčaní lemovaf nimi cesty nachádzajúce sa mimo mesta, pričom ich krásu porovnáva s krásou ciest v meste: „A ako sa v mestách dosahuje krásy ciest krásnymi stavbami, zvyšuje sa vonku ich ozdobnosť stromami, ktoré zasadené z oboch strán obveselujú naše duše zeleňou a tieňom im dodávajú najvyššie pohodlie.“ Podrobnejšie pozri PALLADIO, Andrea: I quattro libri dell' architettura di Andrea Palladio, Né' quali, dopó un breue Trattato de' cinque ordini, & di quelli avertimenti, che sono più necessari nel fabricare. Venetia, Apresso Bartolomeo Carampello 1616, s. 8.
- 21 HRŮZA, Jiří: Vývoj urbanismu I. díl. 2. vyd. Praha, Vydavatelství ČVUT 2002, s. 186.
- 22 HENNEBO, Dieter: Städtische Baumpflanzungen in früherer Zeit. In: MEYER, Franz H.: Bäume in der Stadt. Stuttgart, Ulmer 1978, s. 17.
- 23 Antoine-Joseph Dezallier d' Argenville v traktáte La théorie et la pratique du jardinage (Teória a prax záhradníctva) z roku 1709 zachytil a zhrnul po smrti Andrého Le Nôtra princípy jeho tvorby. Kniha vyšla v mnohých vydaniach (ako autor vydania z roku 1722 je uvedený Alexandre Le Blond, žiak Andrého Le Nôtra a autor záhrad Petra Veľkého v Petrohrade). Preložená bola do viacerých jazykov a stala sa najdôležitejším zdrojom dokumentujúcim francúzsku záhradu 18. storočia, pričom stála na začiatku jej rozšírenia do Európy.
- 24 „Aleje v záhradách, tak ako ulice v meste, slúžia ako spojnice medzi dvomi miestami, a usmerňujú náš pohyb záhradou: okrem toho, že sú príjemné a pohodlné, neustále nabádajú k prechádzkam, a tvoria jednu z hlavných, krás' záhrad, pokiaľ sú dobre založené a dobre udržiavané.“ (Cit. podľa anglického prekladu diela z roku 1709 od Johna Jamesa, pozri JAMES, John: The Theory and Practice of Gardening. London, Geo. James 1712, s. 40)
- 25 LAUGIER, Marc-Antoine: An Essay on Architecture, in which Its True Principles are explained, and Invariable Rules proposed. London 1755.
- 26 Z franc. *aller* – ísť, viesť. *Allée* (aleja) predstavuje prvok francúzskej formálnej záhrady, ktorý bol určený na prechádzky a zároveň bol predĺžením výhľadu. Buď bola pohľadovo ukončená dominantou, alebo bola predĺžená do zdanlivého nekonečna na horizonte. (Encyclopedia Britannica online, [cit. 30.3.2013])
- V súvislosti s francúzskou klasicistickou záhradou možno uviesť nasledujúcu definíciu aleje: „Cesta lemovaná po oboch stranách pravidelnými radmi stromov, ktoré mali vysoko vyvetvený kmeň alebo boli upravené ako špalieri, tvoriacimi hlavnú os francúzskej záhrady, obvyčajne veľkých rozmerov a ktorá bola vyspaná štrkom, pieskom alebo s povrchom z trávnej mačiny“. CAPECCHI, Gabriele: Lezione 12 – Il Giardino classico francese nie Seicento. Štúdiálny materiál z predmetu Corso di Storia del Giardino e del Paesaggio. Università degli Studi di Firenze, Facoltà di Architettura, Dipartimento di Restauro, 2005, s. 14.
- 27 Claude Mollet a Jacques Boyceau, najvplyvnejší francúzsky záhradní dizajnéri na začiatku 17. storočia, dokonca vypočítali matematický vzťah najvyšších proporcií pre aleje, ako aj to akým spôsobom môžu vyplniť výhľad do krajiny na ich konci. Boyceau vo svojom diele *Traité du Jardinage* (1638) upozorňuje však aj na to, že dlhé aleje musia byť dostatočne široké, aby pôsobili vznešene a nevytvárali tunelový efekt. Pozri: BOYCEAU, Jacques: *Traité du Jardinage, selon les raisons dela nature at del' Art.* Paris 1638, s. 72-73. Dostupné z: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k85648g.image.f4.langFR>. Mollet vo svojom diele *Theatre des plans et iardinages* (1652) priamo potom uvádza, že „najširšie aleje sú najvznešenejšie.“ Mollet, Claude: *Théâtre des plans et iardinages.* Paris 1652, s. 325.
- 28 LAWRENCE, Henry W.: City trees, a historical geography from the Renaissance through the nineteenth century. Charlottesville, University of Virginia Press 2008, s. 57.
- 29 Z franc. *avenir* – prísť k. Ekvivalentom vidieckej avenue tak bola v záhradnom dizajne aleja, ako „cesta lemovaná stromami“.
- 30 LOYER, Francois: Paris Nineteenth Century, Architecture and urbanism. New York, Abbeville pr., 1988, s. 313.
- 31 Cesty v krajine odporúča BOYCEAU lemovaf dvomi radmi stromov po každej strane „vyberajúc také druhy, ktoré sú vysoké a mohutné, ako duby, hraby, lípy, alebo iné s veľkým zatienením podľa toho, čo si pýta lokalita“. BOYCEAU, Jacques: *Traité du Jardinage, selon les raisons dela nature at del' Art.* Paris 1638, s. 72. Dostupné z: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k85648g.image.f4.langFR>.
- 32 LAWRENCE, Henry W.: From Private Allee to Public Shade Tree, Historic Roots of the Urban Forest. Arnoldia: The magazine of the Arnold Arboretum. Boston, Arnold

- Arboretum of Harvard University, Volume 57, Number 2 – Summer 1997, s. 5. Dostupné z: <http://arnoldia.arboretum.harvard.edu/pdf/issues/1997-57-2-Arnoldia.pdf>
- 33 *Zampa d'oca* (tal.), *Patte d'oise* (franc.)
- 34 JAMES, John: *The Theory and Practice of Gardening*. London, Geo. James 1712, s. 150.
- 35 „Aleje z brestov, pokiaľ sú dobre udržiavané, sa týčia do výšky a pôsobia vznešene... Aleje z líp sú rovnako krásne... Toto sú dva druhy stromov, ktoré vám odporúčam neustále používať, preferujúc ich pred pagaštanom napriek tomu, že jeho používanie je vo veľkej móde. Nemôžem poprieť, že pagaštan je tiež krásny strom, rastúci spoločlivo veľmi vzpriamene, má pekný kmeň, kvalitnú borku a nádherný list; ale nečistota, ktorá sa neustále tvorí v aleji – počnúc opadom kvetov na jar, šupiek a plodov v lete a listov na začiatku jesene, značne znižuje jeho hodnotu. Navyše je objektom chrástov a húseníc, ktoré spôsobujú jeho takmer úplné odlistenie v lete, takže jeho tieň, ktorý je v skutočnosti len predstieraný je veľmi nezdravý. Nie je príliš vysokého vzrastu, a keďže je len krátkoveký, jeho drevo nenachádza žiadny spôsob použitia, ktorý by prinášal zisk.“ JAMES, John: *The Theory and Practice of Gardening*. London, Geo. James 1712, s. 150.
- 36 ŠAĎÁŘOVÁ, Lucie: Zhodnocení krajinné architektury a zahradního umění v 19. století se zaměřením na městské parky. Dizertačná práca. Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta v Lednici, Ústav zahradní a krajinné architektury. Vedúci práce prof. Ing. Jiří Dávec, CSc. Lednice 2010, s. 25.
- 37 HORVÁTH, Vladimír: Bratislavský topografický lexikón. Bratislava, Tatran 1990. s. 125. Podrobnejšie o vývoji Hviezdoslavovho námestia v Bratislave pozri: LACHMANNOVA, Monika: Pešie zóny, pešie prepojenia a pešie trasy v historickom urbánnom priestore. Dizertačná práca. Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta v Lednici, Ústav zahradní a krajinné architektury. Vedúci práce prof. Ing. Jiří Dávec, CSc. Lednice 2014.
- 38 LAWRENCE, Henry W.: *City trees, a historical geography from the Renaissance through the nineteenth century*. Charlottesville, University of Virginia Press 2008, s. 30.
- 39 Vo franc. označovaná aj ako *Paille-Maille*, v angl. *Pall-Mall*. Hra podobná dnešnému kriketu pochádzala pôvodne z Talianska, kde bola známa ako *pallamaglio* (palla di maglio, z tal. palla – lopta, maglio – páłka, veľké kladivo) a v priebehu renesancie sa ako jedna zo série talianskych hier dostala do Francúzska. Odtiaľ pravdepodobne do Škótska, odkiaľ bola prevzatá do Anglicka. Podrobnejšie pozri LAWRENCE, Henry W.: *City trees, a historical geography from the Renaissance through the nineteenth century*. Charlottesville, University of Virginia Press 2008, s. 24.
- 40 Slovo promenáda (z franc. promener – prechádzať sa) možno chápať v dvoch významoch. Ako hromadné prechádzanie sa mestom alebo ako miesto určené na prechádzanie sa.
- 41 Prvé promenády takéhoto typu boli budované už na konci 16. storočia, no stromami lemované cestičky boli v tom čase ešte súčasťou uzavretých súkromných záhrad. Ako miesto promenády tak slúžili záhradné aleje, ktoré predstavovali často hlavný štruktúrny prvok formálnej kompozície záhrad. So začiatkom 17. storočia sa začali aleje budovať aj za záhradnými múrmi, čím opticky rozširovali záhradné aleje do okolitej krajiny. JACOBS, Allan B. – MACDONALD, Elizabeth – ROFÉ, Yodan: *The Boulevard Book, History, Evolution, Design of Multiway Boulevards*. Cambridge, The MIT Press 2002, s. 74.
- 42 LAWRENCE, Henry W.: *City trees, a historical geography from the Renaissance through the nineteenth century*. Charlottesville, University of Virginia Press 2008, s. 57.
- 43 Z franc. boulevard – doslovný význam opevnenie alebo promenáda na mieste opevnenia. (<http://www.thefreedictionary.com/rampart>) KOSTOF jeho pôvod vzťahuje k pôvodnému vojenskému významu franc. slova stredovekého pôvodu – *boulevard*, ktoré znamenalo veľký bastión a mohlo byť skomoleninou severského slova bulvirke, ktoré znamenalo opevnenie, respektíve val. Pozri: KOSTOF, Spiro: *The City Shaped, Urban Patterns and Meanings Through History*. London, Thames & Hudson 1991. s. 33. Pribuznosť je možné hľadať aj s anglickým slovom bulwerk, čo znamená val, opevnenie a je odvodené od stredovekého holandského slova bollwerc (boll – kmeň stromu, werc – pracovať, urobiť), respektíve nemeckého slova bolwerk v rovnakom význame. (<http://www.merriam-webster.com/dictionary/bulwerk>). V slovenčine je slovo bolverk používané v podobnom význame ako pôvodné franc. slovo boulevard, tzn. ako druh bastiónu.
- 44 JACOBS, Allan B. – MACDONALD, Elizabeth – ROFÉ, Yodan: *The Boulevard Book, History, Evolution, Design of Multiway Boulevards*. Cambridge, The MIT Press 2002, s. 74.
- 45 Podrobnejšie pozri KOSTOF, Spiro: *The City Shaped, Urban Patterns and Meanings Through History*. London, Thames & Hudson 1991, s. 249 a KOSTOF, Spiro: *The City Shaped, Urban Patterns and Meanings through History*. London, Thames & Hudson 1991. 352 s.
- 46 JACOBS, Allan B. – MACDONALD, Elizabeth – ROFÉ, Yodan: *The Boulevard Book, History, Evolution, Design of Multiway Boulevards*. Cambridge, The MIT Press 2002, s. 75
- 47 LAWRENCE, Henry W.: *From Private Allee to Public Shade Tree, Historic Roots of the Urban Forest*. Arnoldia: *The magazine of the Arnold Arboretum*. Boston, Arnold Arboretum of Harvard University, Volume 57, Number 2 – Summer 1997, s. 5. Dostupné z: <http://arnoldia.arboretum.harvard.edu/pdf/issues/1997-57-2-Arnoldia.pdf>
- 48 Podrobnejšie pozri: HENNEBO, Dieter: *Städtische Baumpflanzungen in früherer Zeit*. In: MEYER, Franz H.: *Bäume in der Stadt*. Stuttgart, Ulmer 1978, s. 20.
- 49 V 18. storočí sa squares (záhradné námestia) stali fenoménom londýnskeho verejného priestoru. Väčšinou mali štvorcový tvar (square), pričom vnútorný priestor bol tvorený trávnatou plochou geometrického pôdorysu (kruh, štvorec, elipsa). Spočiatku bol vnútorný priestor námestia tvorený len trávnatou plochou rozdelenou chodníkmi, neskôr sa objavujú aj pravidelné výsadby stromov a krov.
- 50 HENNEBO, Dieter: *Städtische Baumpflanzungen in früherer Zeit*. In: MEYER, Franz H.: *Bäume in der Stadt*. Stuttgart, Ulmer 1978, s. 23.
- 51 PEJCHAL, Miloš: Použití dřevin v historickém vývoji alejí. In: *Historie a současnost alejí v krajině a urbanizovaném prostředí*. Olomouc, NPÚ-ÚOP v Olomouci 2007, s. 118.
- 52 Používanie tvarovaných drevín (najčastejšie líp a hrabov), kedy je koruna zapestovaná do pozdĺžneho úzkeho tvaru vyvážovaním a vplietaním do konštrukcie, bolo pre záhradné umenie 17. a 18. storočia charakteristické. Pojem spalier je však v našich podmienkach v súčasnosti častejšie spájaný v súvislosti s tvarom ovocných drevín.
- 53 JELICOE, Geoffrey – JELICOE, Susan: *The Landscape of Man: Shaping the environment from prehistory to the present day*. Third edition. London, Thames & Hudson 2000. 408 s.
- 54 Podrobnejšie pozri: NOVÁK, Zdeněk: *Dřeviny na veřejných městských prostranstvích, Použití dřevin v ulicích* a na náměstích památkově chráněných měst. Praha, Nakladatelství JALNA 2001, s. 13–14.
- 55 Požiadavka vytvorenia ľudových sadov pre mestské obyvateľstvo bola predostretá na konci 18. storočia aj záhradným teoretikom Ch. C. Lorenzom Hirschfeldom v jeho diele *Theorie der Gartenkunst* (Teória záhradného umenia). „*Pohyb, pôžitok zo zdravého vzduchu, odpočinok od pracovných záležitostí, družná zábava je poslaním takých miest a tomuto poslaniu musí byť priradené aj ich zariadenie a osadenie. Tieto ľudové sady musia byť pokladané (...) za dôležitú súčasť potrieb obyvateľstva.*“ KALOUSOK, Michaela: *Zahradní architektura*. Brno, Computer Press 2004, s. 116.
- 56 Podrobnejšie o vzniku a vývoji verejných mestských parkov pozri: ŠAĎÁŘOVÁ, Lucie: *Zhodnocení krajinné architektury a zahradního umění v 19. století se zaměřením na městské parky*. Dizertačná práca. Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta v Lednici, Ústav zahradní a krajinné architektury. Vedúci práce prof. Ing. Jiří Dávec, CSc. Lednice 2010.
- 57 Na konci 18. storočia niesol park pomenovanie Brucken Au/Bruckau (die Brücke – most, die Au – luh, niva). Prechod cez Dunaj zabezpečoval tzv. lietajúci most (fliegende Brücke), pričom lode pristávali na nábreží v severnej časti parku. Neskôr v 19. storočí bol park nazývaný Städtischer Aupark/Aupark, tzn. Mestský lužný park/Lužný park.
- 58 Podrobnejšie o Sade Janka Kráľa pozri: HÁJOS, Géza: *Stadtparks in der Österreichischen Monarchie 1765-1918, Studien zur bürgerlichen Entwicklung des urbanen Grüns in Österreich, Ungarn, Kroatien, Slowenien und Krakau aus europäischer Perspektive*. Wien, Böhlau 2007, s. 150–154. Ako aj: REHÁČKOVÁ, Tamara: *Historické záhrady a parky Bratislavy*. Bratislava, TRIO 2012, s. 75–80.
- 59 HRŮZA, Jiří: *Vývoj urbanismu II. díl*. 2. vyd. Praha, Vydavatelství ČVUT 2007, s. 209.
- 60 K úbytku zelene v mestách dochádza kvôli zahusťovaniu mestských jadier, s čím súvisí parcelácia súkromných úžitkových i okrasných záhrad, zástavba voľných plôch zrušených cintorínov a záhrad zrušených kláštorov či zaplňaním dvorov obytných blokov.
- 61 KUPKA, Jiří: *Zeleň v historii města*. Praha, Vydavatelství ČVUT 2006, s. 100.
- 62 HALÍK, Pavel – KRATOCHVÍL, Petr – NOVÝ, Otakar: *Architektura a město*. Praha, Academia 1996, s. 16.
- 63 Hoci bol Alphand oficiálne zaradený ako inžinier, jeho rozľad a zručnosť by ho dnes kvalifikovali ako krajinného architekta. Bol prívržencom anglických krajinných parkov a tieto koncepcie uplatňoval ako pri úpravách existujúcej zelene, tak aj pri zakladaní nových parkových plôch v Paríži. Osobou skutočného významu bol však Alphand nielen kvôli práci, ktorú vykonal počas dvadsiatich rokov v spolupráci s Haussmannom, ale aj kvôli dvom rozsiahlym zväzkom, ktoré vydal v rokoch 1867–1873 pod názvom *Les Promenades de Paris*. Kniha obsahuje nádherné ilustrované listy s detailnými plánmi a rezmi nových Parížskych bulvárů a parkov. Kniha bola dostupná dizajnérom v Európe a v Amerike, a mala bezpochyby veľký význam v rozšírení bulvárů ako formy urbanistického priestoru. Pozri: NEWTON, Norman T.: *Design on the land, the development of landscape architecture*. Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press 1971. 714 s.
- 64 O pestrosti plôch s prvkami zelene, ktoré tvorili systém, svedčí aj množstvo termínov vo francúzštine, ktorými boli jednotlivé plochy označované – boulevards, avenue, promenades, cours (široká stromami lemovaná cesta pre výletné kočiare), mails (verejná pešia trasa lemovaná

- stromami), *quas* (nábrežie), *boulingrins* (plochy zelene otvorenej verejnosti pre hry), *champs de foire* (plocha trhoviska vysadená stromami), *esplanades* (voľné priestranstvo veľkých rozmerov, *esplanáda*), *bois* (veľké mestské parky, pôvodne rozsiahle kráľovské lesné plochy), *jardins* (záhrady otvorenej verejnosti len občasnne), *places royales* (monumentálne námestia), *squares*. CAPECCHI, Gabriele: *Lezione 14 – Giardino cortile e la sua diffusione nella Europa*. Študijný materiál z predmetu *Corso di Storia del Giardino e del Paesaggio*. Università degli Studi di Firenze, Facoltà di Architettura, Dipartimento di Restauro, 2005.
- 65 Pri Hausmannovej prestavbe Paríža bol majstrovsky využitý bulvár, ktorý sa stal súčasťou premysleného uličného systému mesta a nadobudol tak svoj novodobý význam, keď bol použitý pre označenie nových širokých ulíc prerazených cez husto zastavané štvrte centrálnej časti Paríža.
- 66 Stromy v uliciach mali v procese okrasenia a ozelenenia Paríža takú veľkú úlohu, že bolo na ich údržbu zriadené osobitné oddelenie mestskej správy. Podrobnejšie pozri: HENNEBO, Dieter: *Städtische Baumpflanzungen in früherer Zeit*. In: MEYER, Franz H.: *Bäume in der Stadt*. Stuttgart, Ulmer 1978, s. 32–35.
- 67 JACOBS, Allan B. – MACDONALD, Elizabeth – ROFÉ, Yodan: *The Boulevard Book, History, Evolution, Design of Multiway Boulevards*. Cambridge, The MIT Press 2002, s. 78.
- 68 HRŮŽA, Jiří: *Vývoj urbanismu II. díl. 2. vyd.* Praha, Vydavatelství ČVUT 2007, s. 220.
- 69 Na veľkoryso upravený priestor dnešnej Moyzesovej ulice s radmi stromov, ktorá vznikla na území bývalého *Glacis* po zasypaní priekopy mestského opevnenia upozorňuje KRISTIÁNOVÁ, Katarína: *Architektúra stromoradií: Historické stromoradia a ochrana ich hodnôt*. ALFA: *Architektonické listy Fakulty architektúry STU*, 2012, 17(2), 24–31. Podrobnejšie o vývoji dnešnej Moyzesovej ulice, nazývanej v polovici 19. storočia ako *Vonkajšia promenáda* (maď. *Külsétány*) pozostávajúcej z Hornej, Strednej a Dolnej promenády pozri: KOLEKTÍV: *História Košíc pre budúcnosť mesta. Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie. Mestská pamiatková rezervácia v Košiciach*. Krajský pamiatkový úrad Košice, 2005. 134 s., GAŠPAR, Ján: *Košice – pohľady do histórie mesta na starých pohľadniciach – I. časť*. Poprad, Region Poprad 2011, s. 189.
- 70 HRUŠKA, Emanuel: *Vývoj stavby miest*. Bratislava, SAV 1961, s. 166.
- 71 PEJCHAL, Miloš: *Použití dřevin v historickém vývoji alejí*. In: *Historie a současnost alejí v krajině a urbanizovaném prostředí*. Olomouc, NPÚ-ÚOP v Olomouci 2007, s. 121.
- 72 NOVÁK, Zdeněk: *Dřeviny na veřejných městských prostranstvích, Použití dřevin v ulicích a na náměstích památkově chráněných měst*. Praha, Nakladatelství JALNA 2001, s. 15.
- 73 NOVÁK, Zdeněk: *Dřeviny na veřejných městských prostranstvích, Použití dřevin v ulicích a na náměstích památkově chráněných měst*. Praha, Nakladatelství JALNA 2001, s. 22.
- 74 Na problémy súvisiace s umiestňovaním výsadbí do priestoru existujúcich námestí upozorňoval aj Camillo Sitte. Pozri: SITTE, Camillo: *Stavba měst podle uměleckých zásad* (1889). druhé české vyd. Praha, ARCH 2012. 112 s. Jeho kritiku umiestňovania stromov na verejných priestranstvách však možno z dnešného pohľadu považovať za opodstatnenú predovšetkým v súvislosti so stredovekými pôdorysmi menších rozmerov, kde môže dochádzať k zmieňovaným priestorovým problémom.
- 75 NOVÁK, Zdeněk: *Dřeviny na veřejných městských prostranstvích, Použití dřevin v ulicích a na náměstích památkově chráněných měst*. Praha, Nakladatelství JALNA 2001, s. 18.
- 76 Blížšie o dobovom rastlinnom sortimente pozri: NOVÁK, Zdeněk: *Dřeviny na veřejných městských prostranstvích, Použití dřevin v ulicích a na náměstích památkově chráněných měst*. Praha, Nakladatelství JALNA 2001. 56 s.
- 77 PEJCHAL, Miloš: *Použití dřevin v historickém vývoji alejí*. In: *Historie a současnost alejí v krajině a urbanizovaném prostředí*. Olomouc, NPÚ-ÚOP v Olomouci 2007, s. 121.
- 78 Brestovce na Štefánikovej ulici spomína i Györik – podrobnejšie pozri GYÖRIK Martin: *Bratislavský okrášľovací spolok 1868–1918*. Marta Ličková. Bratislava, Marenčin PT 2012, s. 144. No dobové pohľadnice potvrdzujú ich výskyt na viacerých miestach, ako napríklad stromoradie oddeľujúce chodník a cestu lemujúcu parkový priestor Hviezdoslavovho námestia – podrobnejšie pozri LACHMANNOVA, Monika: *Pešie zóny, pešie prepojenia a pešie trasy v historickom urbánnom priestore*. Dizertačná práca. Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta v Lednici, Ústav zahradní a krajinařské architektury. Vedúci práce prof. Ing. Jiří Damec, CSc. Lednice 2014, s. 56–81.
- 79 NOVÁK, Zdeněk: *Dřeviny na veřejných městských prostranstvích, Použití dřevin v ulicích a na náměstích památkově chráněných měst*. Praha, Nakladatelství JALNA 2001, s. 19.
- 80 LAWRENCE, Henry W.: *City trees, a historical geography from the Renaissance through the nineteenth century*. Charlottesville, University of Virginia Press 2008, s. 57.
- 81 PEJCHAL, Miloš: *Použití dřevin v historickém vývoji alejí*. In: *Historie a současnost alejí v krajině a urbanizovaném prostředí*. Olomouc, NPÚ-ÚOP v Olomouci 2007, s. 122.
- 82 NOVÁK, Zdeněk: *Dřeviny na veřejných městských prostranstvích, Použití dřevin v ulicích a na náměstích památkově chráněných měst*. Praha, Nakladatelství JALNA 2001, s. 19.
- 83 LAWRENCE, Henry W.: *City trees, a historical geography from the Renaissance through the nineteenth century*. Charlottesville, University of Virginia Press 2008, s. 177.
- 84 ŠUBR, Jaroslav a kol.: *Pěší zóny jako součást systému zeleně. Závěrečná zpráva. Výskumný a šlechtitelský ústav okrasného zahradnictví v Průhoncích 1991*, s. 14.
- 85 LYNCH, Kevin: *Obraz města, image of the city*. Praha, Polygon 2004, s. 6.